

Інноваційні компетенції викладача вищої школи: нелінійний підхід

Розкриваються концептуальні засади нелінійного тлумачення інноваційних компетенцій викладача – в основі якого лежить не класичне урізноманітнення форм і технологій навчання, а принципова непередбачуваність процесу і результату.

Ключові слова: компетенції, компетентність, інноваційна діяльність, інноваційні компетенції, інноваційна людина, управлінські компетенції, викладач.

Згідно Законів України «Про інноваційну діяльність» [2], «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» [3], наказу Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Положення про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності» [5], інновації, їх активне впровадження в освітню галузь вже відносно давно стали провідним напрямком діяльності усіх навчальних закладів України. З одного боку, в силу внутрішньої організаційної потреби у підвищенні ефективності навчально-виховного процесу і актуальності його форм, з іншого – в контексті приєднання до Болонського процесу – перед навчальними закладами постають нагальні завдання: внести зміни до структури, змісту, стандартів, форм національної освіти, забезпечення якості підготовки спеціалістів на рівні європейських стандартів, адаптації навчальних планів, впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у навчальний процес і т.д. Тому впровадження інноваційних технологій в навчально-виховний процес є одним із найважливіших питань, які сьогодні розглядаються в освіті і покладаються, значною мірою, на педагогів.

Разом із тим, на превеликий жаль, *тлумачення інновацій у професійній діяльності педагога зазвичай відбувається консервативно, лінійно і категорично однозначно, що суперечить самій сутності інноваційної діяльності.* Будучи діяльністю з генерування принципово нових ідей, виробництва нових продуктів, технологій і інструментів (таких, яких раніше не існувало), інноваційна діяльність не може провадитись ефективно на засадах консерватизму і традицій. Принципова відкритість і непередбачуваність результату (на фоні, звичайно ж, існування певних орієнтовних ескізів очікуваного нововведення) – ось ті риси, які характеризують повноцінну інноваційну діяльність, а не її підміну у форматі скромних відхилень і варіацій форм у класичному педагогічному процесі.

Зрозуміло, що підґрунтям для провадження викладачем актуальної високоефективної інноваційної діяльності має бути відповідний набір компетенцій (адже яким чином можна здійснювати діяльність, до якої не маєш інструментів?). Це змушує звернутись до постановки питання про інноваційні компетенції викладача вищої школи – як підґрунтя для провадження актуальної ефективної педагогічної діяльності. Відповідно предметом дослідження, до якого є сенс звернутись у рамках даної розвідки, виступають інноваційні компетенції викладача ВНЗ в розрізі загальної структури компетенцій і вимог європейського ціннісного простору. Метою статті є концептуальне визначення сутності інноваційних компетенцій викладача ВНЗ. На даному етапі нам потрібно лише визначити світоглядний фундамент їх наповнення.

У контексті такого предмета і мети дослідження доводиться все ж говорити про постановку питання, а не про його розвиток, оскільки – незважаючи на популярність тематики педагогічних інновацій останніми роками – в більшості робіт йдеться не про виробництво нового, а про *урізноманітнення шаблонного*, репродуктивного. Часто слово «інновації» в такому підході лише заявляється, але змістовно не розкривається. Це по-перше. А по-друге, проблема освітніх інновацій розглядається головним чином

крізь призму технологічну, а не концептуальну (хоча згідно найчіткішої логіки, спочатку має відбутись саме концептуальне формування набору потрібних компетенцій).

Серед *напрацювань вітчизняних та зарубіжних учених* із питань компетенцій та компетентності, варто відзначити Г.Тюлю, Дж.Равена, А.Маркову, І.Зимню, Н.Кузьміна, І.Зязюна, А.Хуторського. Праці академіка В.Андрушенка містять фундаментальні настанови і сучасні тенденції розвитку освітньої галузі, нагальні проблеми для вирішення. Питання педагогічної творчості і майстерності системно розкриваються в роботах Н.Гузій. Різним аспектам менеджменту освіти присвячені праці О.Мармази, М.Вієвська, Л.Журавська, Л.Красовська розглядають стратегію формування управлінських компетенцій і методичні умови її реалізації, особливо в організації самостійної роботи студентів. О.Гура вивчає формування психолого-педагогічної компетентності викладача ВНЗ в умовах магістратури; О.Полуніна аналізує психологічну компетентність викладача як чинник успішності управління процесом учіння студентів; Р.Вдовиченко присвячує праці розгляду управлінської компетентності керівника школи. У монографії В.Беха і С.Шалімової розкрита проблема формування мотиваційної сфери викладача ВНЗ та включення його в процеси управління.

Безпосередньо близьких до проблеми інноваційних компетенцій викладача праць не так і багато. У дисертації С.Харабуги на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук обґрунтовано та розроблено науково-практичні рекомендації щодо формування компетенцій працівника інноваційного типу в системі професійної освіти [6]. І.Дичківська обґрунтовує поняття і компоненти інноваційної компетентності педагога, принципи сучасної інноваційної діяльності в освіті [1]. На побутовому, «не-строго-науковому» рівні – як показує досвід спілкування з фахівцями вищої школи – термін «інноваційні компетенції» часто розуміється як компетенції у використанні інформаційних технологій (що істотно звужує його значення, неправомірно обмежуючи).

Прогресивний розвиток України, можливості подолання нею проблем власного трансформаційного періоду і глобальної фінансової кризи залежать від наявності в суспільстві сильних, ефективно діючих особистостей, які вміють гнучко реагувати на динаміку середовища і оперативно вирішувати проблеми різного ступеня складності нестандартними способами (адже шаблонність в умовах ринку не дає максимального швидкого результату). Тому і серед ключових компетенцій, якими має володіти кожен європеєць (за вимогами Єврокомісії) виділяється і компетенція підприємництва (тісно пов'язана з інноваційною діяльністю). Таких особистостей сьогодні потребує практично кожна галузь українського соціуму. Але формування достатньої їх маси – справа не одного дня, і потребує відповідного освітнього впливу. Підготувати ефективну, високорезультативну, гнучку, творчо мислячу, інноваційно діючу особистість найкраще може той викладач, який і сам проявляє ці риси в професійній діяльності в ході планування, організації, координації навчально-виховного процесу, стимулювання студентів і контролю за їх роботою.

Аналіз проблеми саме крізь призму конструкту компетенцій обумовлений двома чинниками:

- по-перше, потребою в реалізації комплексного *стратегічного* бачення розвитку освітньої галузі і конкретно системи навчально-виховної діяльності;
- по-друге, провадженням *компетентісного* підходу в галузі освіти.

Щодо стратегічності. Термін «компетенція», як визнається теоретиками сучасного менеджменту, є центральним поняттям всієї концепції стратегічного управління людськими ресурсами. Адже процеси набуття, стимулювання і розвитку компетенцій не можуть реалізовуватись оперативним, в короткостроковому періоді – тільки довгострокове, концептуальне бачення дозволяє формувати їх набір цілісно, багатогранно.

Увага до питань компетенцій працівників будь-якої галузі пояснюється, по-перше, тим, що людина сьогодні розглядається як головний стратегічний ресурс, знаряддя організації в конкурентній боротьбі. Це пов'язане перш за все з її здатністю до творчості та безперервного покращання діяльності. По-друге, ця увага пояснюється тим, що проектування систем управління якістю, їх впровадження, забезпечення ефектив-

ності функціонування потребують участі компетентних спеціалістів. Для успішного досягнення організаційних цілей її керівники повинні визначити необхідний для цього рівень компетентності персоналу, а також прогнозувати, оцінювати її та ефективно використовувати в напрямках, необхідних організації. Усе зазначене чи не в першу чергу стосується галузі освіти.

Щодо компетентного підходу. Його реалізація набирає все більше обертів в Україні. Але, необхідно наголосити, він означає не лише розробку нового покоління стандартів вищої освіти, але й доповнення переліку компетенцій. Так, у постанові Кабінету міністрів України «Про затвердження Національної рамки кваліфікацій» розкриваються три групи компетенцій: спеціальні (професійні), соціальні, особистісні. Доцільно і актуально до комплексу попередніх компетенцій включити інноваційні, якими повинен володіти викладач вищої школи (вони повинні відноситись до загальносоціальних, або ж бути виділені в окрему групу, оскільки за сутністю своєю є міждисциплінарними, і не мають обмежуватись професійними педагогічними рамками). Це надзвичайно важливо з прикладних позицій подальшого узгодження окремих глос освітніх реформ – адже Національна рамка кваліфікацій покладена стати основою для розроблення і модернізації цілої низки документів, що визначатимуть розвиток і якість української освіти у відповідності до вимог сучасної економіки та європейських стандартів із забезпечення якості, а також має забезпечити можливість реалізації системних реформ у суспільстві.

У максимально лаконічному і змістовно чіткому вираженні поняття «**компетенції**» включає відповідні знання, вміння і навички, теоретичні і практичні компоненти. Більш детально компетенції визначаються як характеристики персоналу, необхідні для успішної професійної діяльності: сукупність знань, умінь, навичок, здібностей, докладених зусиль та стереотипів поведінки:

- *знання* – масив інформації, яка визначає інтелектуальний потенціал людини і необхідна для виконання роботи;
- *вміння* – набір практичних способів і технологій виконання професійних функцій;
- *навички* – відпрацьоване (на певному рівні автоматизму) володіння засобами і методами виконання певних завдань, які проявляються від фізичної сили до спеціалізованого навчання;
- *здібності*, обумовлені вродженою схильністю виконувати певний вид діяльності;
- *зусилля*, пов'язані зі свідомим докладанням в певному напрямку психічних і фізичних ресурсів;
- *стереотипи поведінки* – це наочні моделі, форми дій, які актуалізуються для виконання певних робіт.

Натомість «**компетентність**» – це ступінь оволодіння цими знаннями, вміннями й навичками, яка дає людині ті чи інші офіційні і змістові підстави вирішувати проблеми певного спектру і визначеного рівня складності. Розведення смислового наповнення цих термінів необхідно для розуміння механізму їх взаємозалежності: саме певний набір компетенцій створює підстави для рівня і спектру компетентності фахівця, визначений серед іншого і його посадовою інструкцією.

Зрештою, лише розгляд питання крізь призму компетенцій дає можливість говорити не вузько про інноваційну педагогіку чи використання інноваційних технологій в освіті, а концептуально-принципово про розвиток нового типу особистості – *Homo innovaticus*. Західні дослідники схильні говорити про «завузьку свідомість» попередника Людини інноваційної – *Homo economicus* – якої немає в *Homo innovaticus*'а [7]. І в цьому дійсно є рація.

Згідно нелінійного підходу до тлумачення інноваційної діяльності і інноваційних компетенцій викладача ВНЗ, що ґрунтується на принциповій відкритості освітньої системи, динамічності процесу і непередбачуваності результату, інновації в освіті не зводяться до таких традиційно відомих форм, як інновації в змісті освіти, інновації в навчально-виховних технологіях, інновації в системі управління освітою на рівні закладу і країни, інноваційний розвиток середовища навчального закладу.

На мою думку, основними інноваційними компетенціями сучасного ефективного викладача вищої школи виступають:

- компетенції управлінські;
- компетенції системної інформаційно-аналітичної діяльності;
- компетенції міждисциплінарної взаємодії;
- компетенції в застосуванні інформаційних технологій;
- компетенції самоорганізації (організації власного професійного простору і часу);
- компетенції саморозвитку (постійного нелінійного самонавчання).

Урізноманітнення форм і методів навчально-виховного процесу, методик лекційного викладання, технологій практичного відпрацювання програмних навичок і т.п., а також прогресивне розширення змісту самого навчального матеріалу – в строгому розумінні, немає сенсу відносити до інноваційної діяльності і інноваційних компетенцій. Адже до обов'язків науково-педагогічного працівника навіть на базовому законодавчому рівні віднесено «постійно підвищувати професійний рівень, педагогічну майстерність, наукову кваліфікацію»; «забезпечувати високий науково-теоретичний і методичний рівень викладання дисциплін у повному обсязі освітньої програми відповідної спеціальності» [4].

Для прикладу розглянемо, чому для інноваційної діяльності викладача важливі управлінські компетенції. У такому контексті проблема лише зафіксована вперше в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, на рівні фундаментальної науково-дослідної роботи на замовлення Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України. Її виконання заплановано на 2012–2014 рр. (керівник НДР – академік В.П.Андрущенко, відповідальний виконавець – Г.О.Нестеренко). Разом із тим, потреба в осмисленні і формуванні саме цих компетенцій викладачів ВНЗ назріла давно. З одного боку, пересічний викладач часто нічого не знає про управління навчальним закладом, не розуміє внутрішнього механізму забезпечення його функціонування і відповідно оптимізації, не уявляє власних можливостей впливу на керівні процеси (незважаючи на подальшу демократизацію освітнього менеджменту). Також викладачі часто володіють мінімальними (недостатніми) знаннями про управління документацією і документообіг (не вміючи елементарно підготувати грамотну службову записку), не можуть користуватись власною посадовою інструкцією, Правилами внутрішнього трудового розпорядку, Колективним договором, іншими управлінськими документами, потрібними для захисту їх прав і здатними зробити їх професійну трудову діяльність більш комфортною та ефективною.

З іншого боку, діяльність викладача споріднена діяльності управлінській, і може давати максимальні результати за умови використання в ній не тільки традиційних для вітчизняної педагогіки навчально-виховних технологій, але й інструментарію менеджменту. Проте в першу чергу необхідно, щоб самі викладачі в достатній мірі володіли управлінськими компетенціями: проєктувальними, організаційними, оцінними та ін., вміннями оперативного вирішення проблем, пов'язаних із колективною діяльністю. Йдеться про **інноватику запозичення і перенесення** (технологій і принципів) із суміжних галузей. Педагогіка як відносно закрита, переважно консервативна і методично строго вибудована галузь, і менеджмент – обмежений своїми професійними, суто адміністративними, рамками – довгий час розвиваються відносно автономно, відірвано одна від одної. Джерела (в першу чергу наукові монографії) з менеджменту освіти і менеджменту загалом виглядають і змістовно насичені так, наче написані в різних галузях. Далі не можна відкладати їх «взаємне відкриття», взаємний обмін збобутками: менеджменту потрібні більш системні педагогічні бачення для оптимізації розвитку персоналу, педагогіці ж – уявлення про управлінські компетенції викладача, які можуть успішно використовуватись не лише для участі в управлінні, а і для оптимізації процесу навчання.

Формування управлінських компетенцій викладачів ВНЗ є важливою підставою досягнення ефективного результату навчального процесу на концептуально новому рівні (порівняно з традиційно-педагогічним, класичним підходом до освітніх інновацій, йдеться про нову якість, а не про збільшення кількості, не про арифметичне нарощуван-

ня). Адже для отримання ефективного результату сучасному викладачеві необхідно не тільки володіти достатнім багажем знань, а й вміти розробляти та формувати стратегії; приймати та реалізовувати управлінські рішення; управляти інноваційними процесами; груповою динамікою та упорядковувати міжособистісні комунікації, а також управляти організаційними комунікаціями, тобто виконувати подвійну роль – викладач–менеджер.

Реформування вищої школи, зумовлене істотними змінами у соціально–економічному житті, входженням України в Європейський освітній простір, інтернаціоналізація і глобалізація життя та швидке накопичення й оновлення інформації, спричинило низку тенденцій, що вимагають суттєвого зміщення центру ваги у постановці та досягненні цілей навчання. Серед таких тенденцій, зокрема, ідеї гуманістичного підходу до організації освітнього процесу та встановлення суб'єкт–суб'єктних стосунків зі студентами.

Навчання – не є самоосвітою людини за власним баченням, це – самостійна пізнавальна діяльність студента, яка спрямовується викладачем через застосування відповідних форм управління. Тому компетентність педагогів, як готовність до здійснення професійної управлінської ролі у процесі навчання, вимагає від них володіння відповідними компетенціями. «Я навчаю» і «я управляю навчанням» (на відміну від «я організовую навчально–виховний процес» – керівник навчального закладу) – це принципово відмінні позиції: викладач, який поставив себе в другу з названих позицій, має більше можливостей і для консультування, і для інформування, і для допомоги тому, хто навчається, і для виконання функції посередника–провідника інформації між студентами і адміністрацією.

Управлінські компетенції викладача ВНЗ є одним із найперспективніших напрямів подальших розвідок у руслі означеної проблеми (хоча всі названі групи інноваційних компетенцій потребують розкриття в найближчому майбутньому, і будуть проаналізовані зокрема і в моїх роботах). Необхідний їх системний аналіз, вивчення змісту, різновидів, структури інноваційних компетенцій викладача, більш детально розмежування змістових просторів понять «компетентність» та «компетенції». Також потрібна розробка критеріїв оцінки сформованості та зрілості всіх різновидів інноваційних компетенцій педагога, особливостей їх реалізації у просторі вищої школи. В кінцевому рахунку, треба розробити інструментарій розвитку інноваційних компетенцій викладачів ВНЗ.

Підсумки ж даної статті є концептуально–базовими і лаконічними. В її рамках ми обґрунтували нетривіальний, нелінійний підхід до тлумачення інноваційних компетенцій викладача ВНЗ, який виходить за межі класичної педагогіки і ґрунтується на актуальній тенденції міждисциплінарної інтеграції, і виокремили основні групи інноваційних компетенцій викладача вищої школи, серед яких: компетенції управлінські, інформаційно–аналітичні, компетенції міждисциплінарної взаємодії, компетенції в застосуванні інформаційних технологій, компетенції самоорганізації і компетенції саморозвитку. Проте навіть і цей нелінійний підхід до проблеми має бути найближчим часом більш детально розкритий в окремій статті.

Список використаних джерел

1. Дичківська І.М. Готовність до інноваційної діяльності як важлива професійна якість педагога // І.М.Дичківська. Інноваційні педагогічні технології: навчальний посібник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://books.br.com.ua/31855>.
2. Закон України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.02 р. №40–IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=40-15>.
3. Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» від 08.09.11 р. № 3715–VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3715-17>.
4. Закон України «Про вищу освіту» від 17.01.02 р. № 2984–III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2984-14>.
5. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Положення про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності» від 07.11.00 р. № 522 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0946-00>.

6. Харабуга С.В. Формування компетенцій інноваційно активного фахівця в системі професійної освіти: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.07 / С.В. Харабуга; Донец. нац. ун–т. – Донецьк, 2009. – 20 с

7. Côté M. Homo innovaticus / Marcel Côté [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.camagazine.com/archives/print-edition/2011/oct/columns/camagazine52568.aspx>.

Нестеренко Г.О. Инновационные компетенции преподавателя высшей школы: нелинейный подход

Раскрываются концептуальные принципы нелинейного толкования инновационных компетенций преподавателя – в основе которого лежит не классическое разнообразие форм и технологий обучения, а принципиальная непредсказуемость процесса и результата.

Ключевые слова: компетенции, компетентность, инновационная деятельность, инновационные компетенции, инновационный человек, управленческие компетенции, преподаватель.

Nesterenko, G.O. Innovative competences of a high education lecturer: nonlinear approach

Conceptual principles of nonlinear interpretation of innovative competences of a high education lecturer are opened up – based not only on classic diversity of forms and technologies of studies, but on principle unforeseeableness of a process and of a result.

Key words: competences, jurisdiction, innovative activity, innovative competences, innovative man, administrative competences, lecturer.